

A digitális világ etikai problémái

Egresi Katalin
Széchenyi István Egyetem, Győr

Bevezetés

Az internet megjelenésével, majd széleskörű elterjedésével a filozófiai gondolkodás számos tudományága szembesült. Ezek egyike az etika, amely arra keresi a választ, hogy a digitális valóság mögött milyen erkölcsi dilemmák húzódnak meg, továbbá ezekre a dilemmákra adhatunk-e korábbi etikai irányzatok segítségével választ, nyithatunk-e meg érvelési utakat egyik vagy másik válaszlehetőség elfogadása mellett.

E rövid tanulmány keretei ugyanakkor nem teszik lehetővé, hogy az etikai problémákat kimerítően tárgyaljuk, hiszen az etikai kérdések felvetése előtt tisztázni kell a digitális világ természetét, az ember helyzetét és önmagáról alkotott képét, a virtualitás ugyanis egészen más sajátosságokkal bír, mint a fizikai (objektív) valóság. A filozófiai gondolkodás történetében számos példa van arra, hogy az etika – mint filozófiai diszciplína – akkor jelenik meg, amikor az ontológiai (lételméleti) és ismeretelméleti problémákat a szerző igyekezett tisztázni. Hogyan érvelhetünk az emberi cselekvés helyességének ismérvei mellett, ha nem vagyunk tisztában annak a valóságnak a természetével, amelyben az ember mérlegel, döntéseket hoz és cselekszik?

1. Technika, tudás, technikai tudás

Az ember az őt körülvevő valóság megismerésére törekszik. A filozófiai gondolkodás számára a valóság, annak létmódja és fogalmi gondolkodás által történő megközelítése tulajdonképpen a racionális görög filozófia óta van jelen. Mi a világ? Hogyan ismerhető meg? Arisztotelész ugyan különbséget tett a természeti valóság megismeréséből származó tudás – *episztémé* – és az ember által előállított dolgokról – *techné* – szóló tudás között, ám a tudás megszerzésének vágya, a valóság működésének megértése mindkét esetben döntő fontossággal bírt (Arisztotelész 1942: 79). Vajon milyen tudás vonatkozik a digitális valóságra? A filozófiatörténeti gondolkodás részletes bemutatása nélkül kiemelhetünk két motívumot. Az egyik az újkori filozófiai gondolkodás egyik toposza, amelynek lényege az, hogy a világról alkotott ismeret az ember számára hatalmat biztosít, az ember ugyanis nem csupán megismeri a világot, hanem alakítja, birtokolja és saját hasznára fordítja azt. A Francis Baconnak köszönhető ismeretelméleti paradigma mögött a természettudományos világkép húzódott meg, amelyben a kísérletezéssel, ellenőrzéssel előállított tudás teremti meg tudományos értelemben a világ meghódításának lehetőségét (Bacon 1995: 79; Kampis 2022: 19–25). Gondoljunk csak Descartes egyik leírására (Descartes 1996: 130–131) vagy a felvilágosodásban szívesen használt óramű hasonlatra (Benedek 1965: 190–192)! Ez utóbbi a világ működésének harmonikus voltát és az emberi test működését volt hivatott leírni (Fiori 2021).

Ezzel egyidejűleg a tudás által megváltoztatott valóság alakítja szemléletünket, sőt technikai eszközeink új helyzetekbe hoznak minket, és ezek az új helyzetek új célokhoz vezetnek. Az ember és a valóság kölcsönhatásba lép, amelynek során az ember maga is átalakul. Ezáltal a technikai tevékenység több mint eszközök létrehozása és használata: „A technikai tevékenység a természeti tárgyak átalakítása helyzetekké, összefüggésekké, jelentésekké és érzékekké” (Ropolyi 2013: 112).

Ezt állítja az egzisztencialista filozófus, Karl Jaspers, amikor a modern emberi helyzet fő problémájaként a technológiát jelöli meg (Jaspers 2008).

Észre kell azonban venni, hogy a virtuális valóság megjelenéséig az ember által létrehozott technikai eszközök az ember fizikai képességének többé-kevésbé hiányos vagy korlátozott voltát próbálták ellensúlyozni. Ahogy a filozófiai antropológia egyik képviselője, Gehlen megjegyezte, az ember hiánylény – Mängelwesen –, korlátolt fizikai és biológiai volta miatt szüksége van különböző támaszokra (mankókra), ezek egyike a technika (Gehlen 1976). Mindeközben a technikai vívmányok, az általuk megszerzett tudás és a segítségükkel átalakított fizikai valóság az ember kognitív képességeit nem helyettesítette. Az etika szempontjából vizsgálendő emberi cselekvések mögött meghúzódó racionális és irracionális döntések nem függték a technikai vívmányoktól. Ez a digitális technológiára nem igaz (Harari 2018: 30).

A digitális valóság létmódja teljesen más. A digitális világ ontológiai státusza a számok monopóliumával hozható összefüggésbe, de túl is mutat azon. Peter Weibel – osztrák művész, kurátor és médiaelméleti szakember – például azt állította, hogy az emberré válás folyamatában az ember először 1) nevet ad a dolgoknak, azaz megnevezi őket, hogy megismerhesse; majd 2) képet rendel hozzá, hogy megmagyarázza, végül pedig 3) számmá alakítja, lefordítja a számok nyelvére (Rasch 2022: 34).

Rafal Capurro uruguayi filozófus és Michael Eldred ausztrál filozófus ezzel szemben azt állítja, hogy a digitalitás is formálja és strukturálja a valóságot. Ezt hívják digitális sablonnak: „Ez a digitális sablon rejtezik a *számszerűsítés* és *datafikáció*, vagyis a nem számszerű dolgok számmá alakításának folyamata mögött, ez teszi lehetővé a számlálást; a dolgok azáltal, hogy digitálissá válnak, egyúttal megszámlálhatók lesznek; vagyis a digitális ontológia nem csak bizonyos létezők digitalizációját foglalja magában: maga a létezés válik digitálissá. Úgyis mondhatnánk, hogy a lét digitalizál” (Rasch 2022: 77). Capurro számára ráadásul ez a folyamat egyfajta korszellem.

A digitális sablon ismertetőjegyei Luciano Floridi olasz filozófusprofesszor szerint az 1) elkülönülés, a 2) jelen-lét és az 3) absztrahálás (Rasch 2022: 78). A dolgok ennek a három tulajdonságnak köszönhetően lesznek megszámlálhatók.

- 1) Az elkülönülés azt jelenti, hogy a valóság olyan elemekből áll, amelyek megkülönböztethetők, rájuk mutathatunk, és egyszerű jelrendszer segítségével ábrázolhatók.
- 2) A jelenlét egészen Arisztotelész metafizikájáig nyúlik vissza. „A számláláshoz a jelenlét és a jelen nem lét közötti különbségre kell fókuszálni. Ha egy létező jelen van a számlálás során, akkor 1-gyel jelöljük; ha nincs, akkor 0-val, és a továbbiakban nem vesszük figyelembe. A számlálás tehát a jelenlévőkre vonatkozik.
- 3) Az absztrahálás folyamata maga a számlálás. Lehetséges a létezőt a maga teljes egészében kvantitatív minőséggé alakítani: ez az ember jelen van, ez nincs jelen. Ugyanakkor lehetséges egy létező tulajdonságait megszámlálható egységekre bontani, ilyenek pl. az emberi tulajdonságok, fizikai vagy hangulati jellemzők stb. Ez utóbbit szokták minőségértékeléskor figyelembe venni (ld. fogyasztói elégedettség mérése vagy teljesítményértékelés, népszámlálás stb.).

A digitális valóság tehát oszthatatlanság helyett állandó felosztottságot mutat, amelyben az ember egy adathalmaz. A digitalizálás dividualást jelent, azaz a digitális világ az *automatizáció*, a *dekódolás* és a *felosztottság* területe. Összetett jellegét egyúttal az mutatja, hogy egy konstruált,

létrehozott, ember által alkotott mesterséges valóság, így az erről alkotott ismereteink az arisztotelészi értelemben vett techné jellegű ismeretek. A virtuális valóság egyúttal maga is formálja, teremti és strukturálja a fizikai, objektív valóságunkat. Ahogy Eldred fogalmaz: „[...] ez a nyugati ember végső metafizikai sorsa” (Rasch 2022: 82).

Tudománytörténeti vonatkozásban ki kell emelni két további tényezőt. Egyrészt a számszerűsítés, vagyis a dolgok megszámlálása nem kizárólag európai vívmány. A keleti civilizációk egy részében, mint pl. a hinduizmusban szintén meghatározó volt a létező dolgok számmal történő meghatározása, de ott történetben mesélték el (Rasch 2022: 130). Másfelől a *számfétisizmus* a XIX. századi tudományfejlődés eredménye, hiszen a statisztika tudományának megszületésével vált igazán érdekessé az ember bármely tulajdonságának kvantitatív minőséggé alakítása.

Helyezzük bele az egyént ebbe a valóságba! A digitális technológia által létrehozott virtuális valóságban az egyének lehetséges sokfélesége jön létre, és a világnézetek sokfélesége egymás mellett létezik. A modernizmus egységével szemben a virtuális valóság, akárcsak a posztmodern emberkép, *individualista* és *plurális*. A posztmodern világ nyitott minden lehetőség befogadására. Következésképpen az ember számára a fizikai valóság adottságával szemben a virtuális valóság *konstrukciója* szükséges: „A virtuális valóság olyan technika, amely az alapvető érzékszervi benyomásoknak valamilyen számítógéppel generált és szolgáltatott adatokkal való felváltásával elhitheti az emberrel, hogy valójában egy másik helyen van... A virtualitás *mintha* minősége gyakorlati valósággá válik, a felhasználó azonosul a virtuális testtel, és egy virtuális közösséghez való tartozás érzését érzi” (Ropolyi 2013: 229).

A virtuális valóságban az ember létmódját az elmélyülés, az interaktivitás és az információintenzitás fogalmaival írhatjuk körül (Ropolyi 2013: 227–228). Michael Heim – amerikai kibertérfilozófus – a virtuális valóságban való elmélyülést úgy határozza meg, hogy az egyén jelenléte valóságosnak tűnik, de közben csupán technikai eszközök által konstruált (mesterséges) valóság, amely megteremti a jelenlét illúzióját (perceptuális illúzió) (Heim 1993: 109–128). Az egyén ebben a valóságban olyan világot „érezkel”, amelyet a technológia, amelyben összemósódik a fizikai (reális) és a virtuális, így ez utóbbiban a valóság ontológiailag nyitott: meghatározatlan és plurális. Az ember egyszerre létezik objektíve adott fizikai valóságában és a digitális technológia által előállított virtuális valóságban.

Hogyan viszonyul e két világ egymáshoz? Erre legalább kétféle válaszlehetőség adható.

- 1) Feltételezhetjük, hogy a valóságról alkotott elképzelésünk megkettőződik, azaz egyszerre *két világ polgárai* vagyunk: van egy fizikai/tapasztalati és egy digitális (virtuális) létmódunk.
- 2) A posztmodern korszak azonban, amelyben a digitális technológia utat tört magának, nem az ember valósághoz való viszonyának meghatározására törekszik, azaz nem azt akarjuk meghatározni, *mi ez vagy mi az*, hanem az ember helyzetére fókuszál, a virtuális és a fizikai valóság közötti kapcsolat megteremtésére. A világ tehát nem meghatározandó minőség, hanem viszony, hálózat, amelyben az ember helyzete – s benne etikailag értékelhető cselekvése – a vizsgálandó feladat. Amíg a modern kor a kontemplatív görög, majd istenkereső középkori világképet váltotta fel, addig a posztmodern törekvések a modern ember aktivista, racionális, a tudományos igazságok objektivitásába vetett hitét vonják kétségbe. A modern tudományos gondolkodás célja az volt, hogy biztosítsa az ember fölérendelt helyzetét, az ember diadalát a valóság felett a technikai eszközök segítségével. A posztmodern megközelítés ezzel szemben megkérdőjelezi a modernizmus egyetlen

valóságkonstruáló gyakorlatát. A modern a megismerés olyan módja, amely „[...] kifejezetten olyan nagy narratívákra hivatkozik, mint a szellem dialektikája, a jelentés hermeneutikája, a racionális vagy aktív szubjektum emancipációja vagy a jól-lét megteremtése... A posztmodern ezzel szemben a metanarratívák válsága (Lyotard 1993: 7–8). Az igazság mindig az egyén és a társadalmi csoport számára konstruált tudásként jelenik meg, így a posztmodern ember csak a saját helyzetét uralja, konstruálja és értelmezi. A posztmodernizmus a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanság. A modern gondolkodás egyik alapvető jellemzője tehát az, hogy minden narratíva, minden esemény, minden tudományos vita egy nagy átfogó magyarázat része. Az egyik ilyen nagy narratíva a technikai fejlődés volt, hiszen a XVIII. és a XX. század embere úgy vélte, hogy a technikai vívmányok számának növekedése és szélesebb körű elterjedése a technikai fejlődésre vonatkozó, végső soron vitathatatlan állításokkal magyarázható. Ezzel szemben a posztmodernizmus megkérdőjelezte a nagy narratívák létjogosultságát, és így a tudás átalakul. Ez azonban kétirányú folyamat, és Lyotard ennek csak az egyik – negatív – következményét látta. Szerinte a tudás szétesik, a tudás különböző diskurzusai elszigetelődnek. A modern egységes tudomány eszméje eltűnt, viszont az interdiszciplináris kutatások jelentősége megnőtt. Lyotard szerint a tudományos "igazság" funkciója is megváltozott.

A modern kor tudományokba vetett feltétlen hite helyett a tudományos tudást és megismerést e lehetséges diskurzusok és narratívák egyikeként látjuk (Olay–Ulmann 2011: 453). Úgy vélte, hogy az új információs csatornák megjelenésével a *kommunikáció megsokszorozódik, a tudás informatizálódik*. Ráadásul a hagyományos egyetemi modell a professzorra összpontosított, aki tudással rendelkezett, és azt át tudta adni. Ma a számítógépek, a média, a tudományos adatbázisok és a kutatócsoportok váltak fontosabbá: „[...] a professzor nem jobb a bevett tudás átadásában, mint a memóriahálózatok, és nem jobb az új lépcsőfokok vagy új kráterek elképzelésében, mint az interdiszciplináris csoportok. Az egyetem feladata a jövőben nem az lesz, hogy minden tudást összpontosítson, hanem hogy olyan egyéneket képezzen, akik képesek a különböző tudományágak és nyelvi játékok közötti kapcsolatok kialakítására” (Olay–Ulmann 2011: 455).

Láthattuk tehát, hogy a virtuális valóság a posztmodern gondolkodás velejárója, alapvető jellemzője, hogy nem létezik egyetlen ontológiai központ. A fizikai (objektív) és a virtuális valóság közötti határok elmosódnak. Jean Baudrillard és Mark Nunes ezt a helyzetet a *hiperrealitás* fogalmával írja le, azaz a valós és a nem valós közötti határok relativizálódásával. A hipervalóság világában a hagyományos értékek átértékelődnek, a hely, a test, a mentális és materiális entitások jelentősége elvész, és a hangsúly ezek összekapcsolódásaira és hálózataira helyeződik (Nunes 1995: 314–327; Ropolyi 2013: 222). A posztmodern virtualitás egyúttal a posztmodern valóság (Ropolyi 2013: 222).

2. „Számold ki a boldogságot!”

A fenti idézet Harari *Sapiens: Az emberiség rövid története* című könyvéből származik, s a mindent körülvevő, felölölő adatokra utal (Harari 2020: 338). A szerző a dataizmust egyúttal a jelen kor ideológiájaként határozza meg. Meg kell azonban említeni, hogy a dataizmus kifejezés ennél korábban David Brooks egyik cikkében már 2013-ban megjelent (Brooks 2013). Milyen etikai dilemmák fogalmazódnak meg a dataizmus korában? Egyáltalán beszélhetünk-e etikáról a digitális világban? Az etika (erkölcstan, morálfilozófia) mint a gyakorlati filozófia egyik területe azzal

foglalkozik, hogy az emberi cselekvés milyen külső és belső tényezők alapján válik jóvá vagy rosszá, értékessé vagy értéktelenné. A görög racionális filozófiában természetes volt, hogy az ember kontemplatív (szemlélődő) lény, életének értelme a valóság megismerése. (Ehhez hozzátartozott a politikai közösségben élés, a politizáló életmód.) Az akarat szabadságának problémája fel sem merült, mert a racionális lélekrésznek alárendelten jelent meg a vágyó és indulati lélekrész, tehát az ideális emberi életforma a racionális, bölcselkedő életforma volt (Bultman 1994: 105; Egresi 2020: 11). A középkori istenkereső filozófiákban az antikvitással szemben az akarat szabadsága központi jelentőséggel bírt, s az eredendő bűn fogalmával együtt értelmezték. Az emberi élet célja, illetve helyessége a keresztény életformában, az Istennek tetsző életvezetésben állt (Bultmann 1994: 107–108; Egresi 2020: 13).

Komoly változást az újkori kanti erkölcsfilozófia hozott, amelynek jelentős antropológiai vonatkozásai voltak. Kant szerint az ember két világ polgára: fizikai vágyai és indulatai (ezt nevezte heteronómiának) éppen úgy meghatározzák cselekedeteit, mint az ezekkel szemben felállított gyakorlati elvek (maximák) és parancsok. Ez utóbbiban fejeződik ki az ember autonóm volta (Kant 1998: 189). Bár a kanti etika formális jellegű, azaz nem dolgozza ki az erkölcsi értékek lényegét és azok rangsorát, szemben pl. Max Scheler materiális értéketikájával (Scheler 1979: 35–63), alapvető újdonsága az, hogy az ember morális mivoltához szükség van szabadságra, tehát az emberi cselekvés helyessége attól függ, képes-e az egyén önmagának törvényt adni, és ezt már nem a megismerésnek alárendelten teszi, mint a racionális görög filozófia.

Hogyan kezelhető ez az álláspont akkor, ha adatok hálójában él az ember? Hogyan értelmezhető a kanti autonómia a dataizmus korában? Az ember cselekedeteinek erkölcsi dilemmái akkor vethetők fel, ha az ember számára létezik egy szabad tér – az autonómia szférája –, amelyben képes szabadon mérlegelni döntései meghozatala előtt, alternatívákat kidolgozni és végül választani. Ezzel szemben a dataizmus világa automatizált és predesztinált, nincs hely benne a szabad akaratnak sem a döntési, sem a cselekvési szabadság értelmében. Az etikai önreflexióhoz nyitott terek szükségesek, amelyek azt jelentik, hogy léteznek nem előre programozott és nem algoritmusok által vezérelt terek. A dataizmus ezzel szemben minden rendelkezésre álló teret előre kitöltött, előre programozott vágyakkal és gondolatokkal. „Gondoljunk csak a személyre szabott reklámokra, amelyek egyetlen hatalmas vágykereskedéssé tették az internetet. A vágyak kielégítése, explicitté tétele és a velük való kereskedés felszámolja az etikai különbséget” (Rasch 2022: 127).

Az *etikai különbség* ugyancsak meghatározó fogalma az etikai önreflexiónak. Ezt Rafael Capurro abban az értelemben használta, hogy a gondolkodó és érző embert elválasztotta a digitális technológiák által algoritmusokba zárt éntől (Rasch 2022: 127). A fizikai világ embere deautomatizált lény, aki ismeretei és akarata révén képes önmagát szabadon kifejezni, kommunikálni, megismerni, s mindeközben súrlódások sokaságát hozza létre más egyénnel. Az utóbbi automatizált és determinált ember, ún. megkonstruált egyén, aki a digitalizáció „terméke”, hozadéka. Az algoritmusokba zárt én „társadalma” – egy nagy virtuális közösségként – hatalmon és tudáson alapuló egyenlőtlenségeket teremt, de nem a foucault-i értelemben. Foucault filozófiájában a modern társadalmon belüli hierarchia – s egyben elnyomás – egyik lehetséges módja a diskurzus (Kriegel 2007: 64; Takács Péter (szerk.) 2007: 379–380). A diskurzusban megjelenő tudás, a közbeszéd tematizálása nem mindenki számára elérhető, tehát az információval, ismeretekkel való rendelkezés egyenlőtlen helyzetet teremt ember és ember között. A digitális

világon alapuló elnyomás nem kizárólag az ismeretek aszimmetrikus voltából adódik. Ezt meg lehetne szüntetni azzal, hogy az adatok nyilvánosan hozzáférhetőek lennének, vagy azok tulajdonába kerülnének, akiket az adatok leírnak (Rasch 2022: 126). A probléma éppen az, hogy privát monopóliumok és kormányzatok tárgyaivá válunk, hiszen egy konstruált valóságról – ld. később – beszélünk, amelyben a kategorizálás és tipizálás szempontjait előre összeállították, s ezekbe a szempontokba az egyes felhasználó nem lát bele, és nem is tud beavatkozni. A virtuális világ felszámol minden szabadságot azzal kapcsolatban, hogy erről elgondoljuk. Megfoszt attól a képességünkötől, hogy a szabadság új formáit hozzuk létre. Egy másik kortárs szerző, Ian Hacking a digitális világot olyan szférának tekinti, amelyben az embereket létrehozzák – *making up people* –, és megfosztják attól, hogy megtervezze a cselekvés új lehetőségeit, vagyis erkölcsi szempontból reflektálhasson a cselekedeteire (Hacking 1986: 161–170). Miért? Az adatokból konvertált algoritmusok kombinációjával összeállított profilok arról árulkodnak, hogy életünk (szinte) minden eleme számszerűsíthető, kategorizálható, osztályokba és típusokba sorolható. Ahogy Rafael Capurro kijelenti: „Létezni annyi, mint kiszámítva lenni” (Capurro 2006: 178).

Első ránézésre a kvantitatív jellegű osztályozások és tipizálások objektívnek és tárgyilagosságnak látszanak. Ez azonban közel sincs így. Rasch egy 2018 tavaszán bevezetett „teljesítménymenedzsment rendszer” visszasságaira mutat rá. A Bijenkorf áruházlánc által kidolgozott pontrendszerben nemcsak az eladott áru minőségét, hanem az eladó munkáját is pontokba kívánta foglalni. A rendszer végül megbukott, mert az áruházlánc egyes csoportvezetői arra biztatták az alkalmazottakat, hogy vegyék rá a vevőket az értékelésre és kérjék tőlük a legmagasabb pontszámot (Rasch 2022: 101–103). A pontokhoz kötött információ, pl. kedves eladó–udvariatlan eladó; kiváló kiszolgálás–pocsék kiszolgálás minden esetben előállított információ. A szubjektív és objektív kétosztatuságnak ebben az esetben semmi értelme: „A számokhoz való ragaszkodás saját logikáját hívta életre. Önálló világot teremt, amely igencsak különbözhet az eredeti tervektől, a remélt eredményektől” (Rasch 2022: 102). Az áruházlánc eredeti célja a munka minőségének meghatározása volt, illetve a túlzott emberi reakciók semlegesítése. „A Bijenkorf eladórészlegei között valóságos versengés alakult ki, de a vevőkkel nem sokat törődtek, illetve a fiatalabbak valamiért gyakrabban kaptak maximális értéket... Önmagában semmi meglepő nincs ebben. Ha számokkal minősítünk embereket, akkor azok mindent beleadnak, hogy boldoggá tegyék a számokat. Szívesen megteszik, ami a számokhoz kell, igyekeznek rövidtávon jó pontokat szerezni, ahelyett például, hogy megfogalmazzák maguknak, mitől lesz valaki jó eladó” (Rasch 2022: 102). Azok a mércék, amiket alkalmaznak a mérésnél, végül egyértelműen meghatározzák az ember cselekvését. A kategóriák eredetileg csupán az emberi munkavégzés értékelésének eszközei voltak, végül az embert tették eszközzé, átvették az irányítást az egyén felett, és meghatározták az emberi viselkedést. Ez hasonlít ahhoz a megközelítéshez, ahogy a filozófiai antropológia leírta az állatok külső környezettel szemben megnyilvánuló kötött viselkedését. Gondoljunk bele abba, hogy ma szinte kivétel nélkül interneten tájékozódunk vásárlás, munkahelyválasztás, szórakozás, szállásválasztás stb. esetén! A pontszámokra értékelt vélemények befolyásolnak minket, azaz a negatív értékelés arra ösztönzi a fogyasztót, hogy kerülje el az adott szolgáltatást. Az információ, amelynek fel kellene hívnia a szolgáltató vagy munkavállaló figyelmét arra, hogy milyen területeken kell javítani vagy fejlődni, végső soron hitelvesztéshez és hírnévrontáshoz vezethet, s idővel manipulálja mindkét oldalt – eladót és vásárlót, munkáltatót és munkavállalót.

Az egyre magasabb pontszámok kéz a kézben járnak a magasabb pozícióval és a jó hírnévvel. Ezzel a „pontozott ember” olyan, mintha soha véget nem érő próbaidőn lenne, a lecsúszás állandó fenyegetésével (Rasch 2022: 105). További kérdés, hogy mindig csak átmenetileg tartozunk az amúgy is folyamatosan változó osztályokba. Ezt hívja a szociálpszichológia a *multiphrenia* világának (Anderson 1997: 34–39). Egyszerre több dimenzióban vagyunk jelen, és ezek a dimenziók állandó változási kényszerrel gyakorolnak az emberre. Egyik percről a másikra képes megváltoztatni a felfogását és minden mást, amit eddig képviselt. Az ember olyan, amilyennek mások mondják. Olyan, amilyennek leírják, amilyennek mások elképzelik. Ezért nincs konkrét biztos önismerete (Anderson 1997: 41–43). (Amint például megváltoztatjuk a like-ok irányát, könnyen egy másik fogyasztói csoportba kerülünk.)

Az identitás menet közben alakul, nem kizárólagos, folyamatos változásnak kitett, sőt az adatok képesek önállóan megalkotni az általuk keresett szubjektumokat. Azonban ha a saját kategorizálásuk megerősítésén dolgoznak, visszacsatolás alakul ki – nem ember és kategória között –, hiszen fogalmunk sincs, milyen rubrikákat alkalmaznak, hanem az egyre élesebb kontúrú kategóriába sorolás folyamata során (Rasch 2022: 112–113).

A dataizmus logikája tehát súrlódásmentes, azaz automatizált, felosztott és determinált. Morális értelemben autonómiára lenne szükség, ami szabad teret igényel. A dataizmus a súrlódásmentes, teljes mértékben lefedett felületekben érdekelt, az egyén a súrlódáson alapuló, dezautomatizált szabad térben: „Nem azt teszi, amit várnak tőle, nem azt veszi meg, amit elé kínálnak, nem fordul oda azonnal, ha figyelmét kéri, inkább elgondolkodik a dolgok jelentésén, a lehetőségeken és az értelmezéseken. Nem fordít hátat a fejlődésnek, de megkérdőjelezi a fejlődés technikáját. Veszi a kellő időt akkor is, ha nem tudja biztosan, hogy válaszra talál. Kedveli a zsebében hordott digitális kisállatot, de kedveli a súrlódást is” (Rasch 2022: 73–74).

Összegzés

A digitális valóság és az emberi cselekvés tanulmányozása teljes mértékben átalakítja a világról és az egyénről alkotott korábbi filozófiai nézőpontokat. A virtualitás ontológiai alapjai és az adatok halmazaként, illetve algoritmusok összességüként meghatározható profilok teljesen átírják a létezés, a tudás, a szabad akarat vagy az emberi döntés jelentését. Már most látható, hogy az online világban való létezés a jövőben állandósult létmódunkká válik. Az ember legalább annyira része a digitális világnak, mint a fizikainak. Másfelől korábban nem látott mértékben változnak meg az egyén kognitív képességei. Hosszú ideig uralkodó paradigma volt az ember racionalitásának mindenhatóságába vetett hit. Az újkori filozófiai gondolkodásban ez kiegészült a kanti filozófiai alapokon nyugvó autonómia gondolatával, amely feltételezi, hogy az ember képes a fizikai vágyaitól független döntéseket hozni. Az ember két világ polgára ugyan, sőt a megismerés és cselekvés két külön területe az emberi létezésnek, de a maximákba (gyakorlati cselekvési elvekbe) és imperatívuszokba (feltételes és feltétlen parancsokba) foglalt elvek/törvények révén felül tud emelkedni biológiai/indulati/vegetatív szükségletein. A digitális világ ezeket az autonómiáit számolja fel. Felméri, osztályozza és kalkulálja az ember heteronóm természetéből eredő vágyait, befolyásolja és irányítja azokat.

Irodalom

- Anderson, W. T. 1997. *A jövő énje: A posztmodern személy feltalálása*. New York: Tarcher.
- Arisztotelész 1942. *Nikomakhoszi Etika*. Budapest: Parthenon.
- Bacon, F. 1995. *Novum Organum*. Budapest: Nippon.
- Brooks, D. 2013. Opinion. The Philosophy of Data. *New York Times*.
<https://www.nytimes.com/2013/02/05/opinion/brooks-the-philosophy-of-data.html>
(letöltve: 2022.10.30.)
- Bultmann, R. 1994. *Történelem és eszkatalógia*. Budapest: Atlantisz.
- Capurro, R. 2006. Towards an ontological foundation of information. *Ethics and Information Technology* 8: 175–186.
- Descartes, R. 1996. *A filozófia alapelvei*. Budapest: Osiris.
- Dewey, J. 1981. *Pragmatizmus. A pragmatista filozófia megalapítóinak műveiből*. Budapest: Gondolat.
- Egresi K. 2020. *Ember–társadalom–jog*. Győr: Universitas Nonprofit Kft.
- Fiori, S. 2021. *Gépek, testek és láthatatlan kezek. A rend és a gazdaságmélet matematikája*. Torinói Egyetem (e-könyv). (letöltve: 2022.10.25.)
- Gehlen, A. 1976. *Az ember*. Budapest: Gondolat.
- Hacking, I. 1986. *Making up people*.
https://serendipstudio.org/oneworld/system/files/Hacking_making-up-people.pdf (letöltve: 2022.12.30)
- Hannos G.–Kurucz B. 2021. Többlet vagy hiánylény? Max Scheler és Arnold Gehlen filozófiai antropológiájának vázlatja. *Tudásmenedzsment* 22(2): 37–51.
- Harari, Y. N. 2018. *21 lecke a 21. századra*. Budapest: Animus.
- Harari, Y. N. 2022. *Homo Deus – A Holnap rövid története*. Budapest: Animus.
- Heim, M. 1993. *The Metaphysics of Virtual Reality*. New York: Oxford University Press.
- Jameson, F. 2010. *A posztmodern avagy a kései kapitalizmus logikája*. Budapest: Noran Libro.
- Jaspers, K. 2008. *Mi az ember. Filozófiai gondolkodás mindenkinek*. Budapest: Katalizátor.
- Kampis Gy. 2022. *Tudományfilozófia*. Budapest: Typotex.
- Kant, I. 1998. *A gyakorlati ész kritikája*. Ictus.
- Kirby, A. 2009. *Digimodernism: How New Technologies Dismantle the Postmodern and Reconfigure Our Culture*. New York–London: Continuum.
- Kriegel, B. 2007. *Michel Foucault ma*. Budapest: Holnap Kiadó.
- Liotard, J. F. 1993. A posztmodern állapot. In: Hévízi O.–Kardos A. (szerk.): *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean Francois Lyotard, Richard Rorty tanulmányai*. Horror Metaphysicae. Budapest: Századvég.
- Nunes, M. 1995. Jean Baudrillard in Cyberspace: Internet, Virtuality, and Postmodernity. In: *From Possible Worlds to Virtual Realities*. *Postmodernsim*. 29(2): 314–327.
- Olay Cs.–Ulmann T. 2011. *Kontinentális filozófia a XX. században*. Budapest: L’Harmattan.
- Rasch, M. 2022. *Súrlódás. Etikai dilemmák a dataizmus korában*. Budapest: Typotex Kiadó.
- Ropolyi L. 2013. *Az internet természete. Internetfilozófiai értekezés*. Budapest: Eötvös Loránd Egyetem.
- Scheler, M. 1979. *A formalizmus az etikában és a materiális értékétika*. Budapest: Gondolat.
- Takács P. (szerk.) 2007. *Államelmélet I*. Budapest: Szent István Társulat.